

РЕЖИМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕДУРНОЇ БЕЗПЕКИ

THE REGIME IN PENAL INSTITUTIONS AND ITS IMPORTANCE FOR ENSURING PROCEDURAL SECURITY

Гавриленко Н.А., аспірантка

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України, Україна*

У статті проаналізовано співвідношення понять «режим в установах виконання покарань» та «процедурна безпека» як ключових складових ефективного функціонування кримінально-виконавчої системи. Визначено, що режим є нормативно встановленою системою правил, обмежень і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку, дисципліни, належного побуту, організації праці, контролю за поведінкою засуджених і дотримання внутрішнього розпорядку. Наголошено, що режим не зводиться лише до каральних елементів – він виконує також важливу захисну функцію, створюючи умови для дотримання прав людини навіть в умовах ізоляції. Забезпечення режиму є передумовою стабільності, передбачуваності та безпеки як для засуджених, так і для персоналу, забезпечує ефективне функціонування всієї системи.

Поняття «процедурна безпека» розглядається як комплекс правових, організаційних та практичних дій, спрямованих на неухильне дотримання процедур персоналом установ виконання покарань, попередження правопорушень, конфліктів, надзвичайних ситуацій і зловживань. Вона підвищує рівень фізичної, психологічної та правової захищеності всіх учасників кримінально-виконавчого процесу. Досліджено положення Кримінально-виконавчого кодексу України, підзаконних нормативних актів, а також міжнародних документів, зокрема Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) та Європейських пенітенціарних правил. Здійснено порівняльний аналіз функціонального значення обох категорій, визначено їх спільні та відмінні риси. Підкреслено необхідність осучаснення підходів до розуміння поняття «режим» відповідно до міжнародних стандартів, що сприятиме не лише гуманізації умов утримання, а й підвищенню ефективності виконання покарань, забезпеченню ресоціалізації засуджених і дотриманню прав людини.

Ключові слова: режим, установи виконання покарань, процедурна безпека, кримінально-виконавче законодавство, засуджені, пенітенціарна система, міжнародні стандарти, ресоціалізація, права людини, нагляд.

The article analyzes the correlation between the concepts of "regime in penal institutions" and "procedural security" as key components of the effective functioning of the penal system. It is established that the regime is a normatively established system of rules, restrictions, and organizational measures aimed at ensuring law and order, discipline, proper living conditions, labor organization, control over the behavior of convicts, and adherence to internal regulations. It is emphasized that the regime is not limited to punitive elements—it also performs an important protective function, creating conditions for the observance of human rights even in conditions of isolation. Ensuring the regime is a prerequisite for stability, predictability, and safety for both convicts and staff, ensuring the effective functioning of the entire system.

The concept of "procedural security" is considered as a set of legal, organizational, and practical actions aimed at strict adherence to procedures by the staff of penal institutions, prevention of offenses, conflicts, emergencies, and abuses. It enhances the level of physical, psychological, and legal protection for all participants in the penal process. The provisions of the Criminal Executive Code of Ukraine, subordinate normative acts, as well as international documents, in particular, the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules) and the European Prison Rules, have been studied. A comparative analysis of the functional significance of both categories has been conducted, identifying their common and distinctive features. The necessity of modernizing approaches to understanding the concept of "regime" in accordance with international standards is emphasized, which will contribute not only to the humanization of detention conditions but also to the enhancement of the effectiveness of punishment execution, ensuring the resocialization of convicts, and the observance of human rights.

Key words: regime, penal institutions, procedural security, criminal executive legislation, prisoners, penitentiary system, international standards, resocialization, human rights, supervision.

Постановка проблеми. Дослідженню безпечного середовища установ виконання покарань сьогодні у своїх працях приділяють увагу все більше науковців. Актуальність цієї теми обумовлена посиленням євроінтеграційного процесу в Україні, який не уявляється можливим без розбудови пенітенціарної системи та організації її роботи відповідно до вимог міжнародного законодавства.

Основними компонентами безпечного середовища в установах виконання покарань є фізична, динамічна та процедурна безпека.

Необхідність забезпечення процедурної, динамічної та фізичної безпеки в установах виконання покарань є новелою для українського законодавства, проте вона передбачена чи не усіма базовими міжнародними документами у сфері поведінки із засудженими та ув'язненими. Зокрема, і Європейськими пенітенціарними (в'язничними) правилами [1], що затверджені Комітетом міністрів Ради Європи під егідою Ради Європи на основі Мінімальних стандартних правил поведінки із ув'язненими [2] для кращого їх узгодження з європейським контекстом [3, ст. 82].

При цьому саме процедурна безпека, як визначено Національною програмою під егідою комісії Україна –

НАТО на 2020 р. [4], регулює правила застосування заходів безпеки.

По суті вона є системою заходів, основною метою яких є дотримання усіх процедур та правил, встановлених нормативно-правовими актами, що регулюють порядок утримання засуджених та відбування ними покарань.

В національному законодавстві будь які інші визначення процедурній безпеці відсутні.

Вітчизняні науковці визначають процедурну безпеку як вид безпеки в УВП, що відповідає за порядок пересування засуджених територією, що охороняється, визначення переліку заборонених до використання та зберігання засудженими предметів та речей [5, ст. 65].

Процедурна безпека включає в себе: проведення обшуків та оглядів засуджених, території житлової та виробничої зон, транспортних засобів; огляд осіб, які проходять на територію, що охороняється; проведення перевірок наявності засуджених; локалізацію та супровід засуджених; процедуру прийому до установи та звільнення з установи [6, ст. 69].

Натомість, відповідно до національного галузевого законодавства, порядок виконання і відбування покарання визначається як режим.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених [7].

Мета дослідження. З огляду на викладене, актуальним є дослідження співвідношення понять «процедурна безпека в установах виконання покарань» та «режим», а також значення режиму для забезпечення процедурної безпеки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців «процедурну безпеку в установах виконання покарань» та «режим» досліджували: К.А. Автухов, І.В. Боднар, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, М.С. Пузирьов, В.В. Пивоваров, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець та ін.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося режим в установах виконання покарань, згідно з ч. 1 ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України, становить визначений законом порядок, що забезпечує ізоляцію, нагляд, безпеку засуджених і персоналу, виконання обов'язків та реалізацію прав засуджених [7].

Цей порядок є не лише інструментом контролю, а і є основою для формування стійкого правового середовища, що виконує превентивну, виховну та реінтеграційну функцію.

Основними інструментами підтримання режиму, згідно з вимогами глави 16 Кримінально-виконавчого кодексу України, є:

- система охорони, яка забезпечує відокремлення засуджених від зовнішнього середовища;
- система нагляду, що контролює дотримання засудженими встановлених правил і виконання ними покладених обов'язків;
- спеціальні технічні засоби спостереження та контролю, передбачені статтею 103 КВК України, що сприяють попередженню порушень і забезпеченню безпеки в установі [7].

Сучасні підходи до розуміння режиму у доктрині враховують його комплексний зміст.

Так К. А. Автухов визначає режим як правову конструкцію, що складається з двох компонентів: режиму відбування (правила поведінки для засуджених) та режиму виконання (заходи, що вживаються адміністрацією для досягнення цілей покарання). Автор підкреслює системність режимних правил, їх нормативну природу та функціональну спрямованість на досягнення результатів покарання [8].

У свою чергу Н.В. Кльован акцентує на кримінологічній функції режиму, а саме попередженні повторних злочинів, створення умов для ресоціалізації, а також утвердження суспільно прийнятної поведінки, яка має закріплюватися не лише під час перебування у місцях позбавлення волі, а й після звільнення особи. Також Н.В. Кльован обґрунтовано зазначає, що саме режим як сукупність порядку та умов відбування позбавлення волі має найвищий потенціал для реалізації кримінологічних завдань, покладених на ці установи. Цей потенціал проявляється через використання кримінологічних засобів у пенітенціарній практиці, що і становить суть його кримінологічної функції [9].

І.В. Саленков розглядає поняття режиму у вузькому та широкому значеннях: від карального механізму до інструменту комплексного впливу на засудженого та середовище установи [10].

Ю.В. Кернякевич-Танасійчук зазначає, що режим займає центральне місце серед засобів виправлення

та ресоціалізації засуджених, а також наділений ключовим значенням у системі засобів досягнення мети реалізації кримінально-виконавчої політики України [11].

Доволі прогресивний підхід до розуміння поняття «режим» має А.Х. Степанюк. На його погляд, режим у колоніях не повинен визначатися як порядок виконання і відбування покарання, а повинен розумітися як система заходів, що здійснюються у кримінально-виконавчих установах, спрямованих на полегшення реінтеграції засуджених у суспільство після відбуття покарання і сукупність правил поведінки засуджених під час знаходження у кримінально-виконавчій установі. Це має бути не режим виконання і відбування покарання, а режим поводження із засудженими, що відповідаєтиє Європейським тюремним правилам і Мінімальним стандартним правилам ООН стосовно поводження з в'язнями (Правилам Нельсона Мандели) і під цим кутом зору провідного значення набуває норма, закріплена у ч. 2 ст. 102 КВК України: «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності» [12].

Дійсно, Європейські тюремні правила акцентують увагу не на контролі, а на повазі до людської гідності. Вони розглядають режим як комплекс заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які відбувають покарання. Невід'ємними складовими цього режиму мають бути індивідуальні плани виконання вироку, а також забезпечення доступу до освіти, праці, медичних і психологічних послуг.

На відміну від підходу, закріпленого в главі 16 Кримінально-виконавчого кодексу України, Європейські в'язничні правила (ЄВП) пропонують інше трактування режиму. Вони чітко розмежовують поняття ув'язнення та позбавлення волі, наголошуючи, що сам факт позбавлення волі вже є формою покарання.

Так, режим не повинен поглиблювати страждання, які супроводжують ув'язнення (правило 102.2) [1].

Згідно з ЄВП, режим має ґрунтуватися на збалансованій системі підтримки, яка спрямована на сприяння поверненню ув'язнених до повноцінного життя у суспільстві після відбуття покарання. Для цього щодо кожної особи формується індивідуальний план відбування покарання та стратегія підготовки до звільнення. Участь самих ув'язнених у розробці таких планів заохочується. Ці плани мають охоплювати такі ключові сфери:

- а) трудову діяльність;
- б) освітні програми;
- в) інші види активності;
- г) підготовку до звільнення.

Індивідуальні плани, як елемент режиму, підлягають регулярному перегляду на основі всебічного діалогу між персоналом та ув'язненими, які мають брати активну участь у цьому процесі.

Також режим може включати соціальну роботу, медичні послуги та психологічну підтримку (п. 103.5) [1]. Обов'язковим елементом повинна бути передбачена можливість короткострокових відпусток з місць позбавлення волі (п. 103.6) [1].

В цілому режим має бути побудований так, щоб формувати у засуджених навички відповідального життя без повторного вчинення злочинів, а також забезпечувати задоволення основних потреб для підтримки їхнього добробуту (п. 25.3) [1].

В українському ж законодавстві та правовій доктрині режим і досі переважно розглядають як складову карального механізму. Утім, міжнародні стандарти вимагають гуманнішого підходу: за ЄПП режим не повинен посилювати страждання, а має сприяти формуванню відповідального життя після звільнення, враховуючи культурні та релігійні особливості засуджених. Через це поняття режиму потребує концептуального переосмислення.

Підтримуємо думку А.Х. Степанюка про те, що провідного значення набуває норма, закріплена у ч. 2 ст. 102 КВК України: «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності». Як видається, це положення необхідне розвинути і наповнити таким змістом режиму, такими його елементами, які рекомендовані Європейськими тюремними правилами, тобто режим має бути не порядком виконання і відбування покарання, а програмою соціальної допомоги засудженим, спрямованою на полегшення їх реінтеграції у суспільство після звільнення. У практичній площині це означає, що, якщо слідувати рекомендаціям ЄТП, то організацію і здійснення режиму на себе має перебрати насамперед персонал, функцією якого на сьогодні є соціально-виховна та психологічна робота із засудженими. Що ж стосується забезпечення ізоляції, здійснення нагляду, контролю, підтримання дисципліни, запобігання правопорушенням, то все це має розглядатися як компоненти фізичної, динамічної і процедурної безпеки, поєднання яких і створює мінімальний, середній і максимальний рівень безпеки в'язниці [12].

Національна система мусить прагнути не лише до забезпечення фізичної й динамічної безпеки, а й до побудови ефективної процедурної безпеки, заснованої на повазі до прав людини, індивідуалізації покарання та гуманному ставленні.

Процедурна безпека в установах виконання покарань передбачає формування правового підґрунтя, яке регламентує порядок виконання та відбування покарання, а також впровадження превентивних заходів для запобігання порушенням установлених норм. Її зміст полягає у впровадженні чітко визначених правил і алгоритмів дій, що регулюють поведінку засуджених і діяльність персоналу з метою мінімізації ризиків і забезпечення стабільного правопорядку в установах виконання покарань.

Відповідно до Указу Президента України «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік» саме процедурна безпека регулює правила застосування заходів безпеки [4].

У законодавстві відсутнє чітке визначення поняття процедурної безпеки. Водночас як міжнародні, так і національні нормативні акти містять норми, що регулюють низку процедур, які застосовуються в установах виконання покарань.

Українські науковці трактують процедурну безпеку як один із видів безпеки в пенітенціарних установах, який охоплює, зокрема, порядок пересування засуджених на охоронюваній території, визначення переліку предметів і речей, заборонених для зберігання та використання,

а також правила проведення огляду і обшуку засуджених, приміщень та території установи [13].

За таких умов вважаємо, що режим та процедурна безпека в установах виконання покарань є взаємопов'язаними елементами, де режим виступає фундаментом для забезпечення процедурної безпеки в установах виконання покарань виконуючи такі функції як:

встановлення правил поведінки засуджених, що зменшують можливості для конфліктів та порушень;

контроль та нагляд, адже саме заходи режиму забезпечують безперервний нагляд за поведінкою засуджених, що дає змогу своєчасно виявляти можливі загрози, оперативно реагуючи на них;

попередження правопорушень, адже дотримання вимог режиму сприяє дисциплінованості засуджених, що зменшує ризик вчинення ними нових правопорушень;

гарантування безпеки персоналу, адже чітке регламентування процедур і вимог режиму дозволяє знизити потенційні небезпеки для життя та здоров'я працівників установ виконання покарань.

Саме чітко встановлені та дотримувані правила режиму створюють передумови для ефективного функціонування процедур, спрямованих на підтримання безпеки. У свою чергу процедурна безпека забезпечує правильне та послідовне впровадження режимних вимог, що мінімізує можливості для порушень та забезпечує стабільність та безпечне середовище в установі виконання покарань.

Висновки. Підсумовуючи, режим у кримінально-виконавчій сфері слід тлумачити як законодавчо закріплений порядок функціонування установ виконання покарань і поведінки засуджених при відбуванні покарань. Він є ключовим інструментом реалізації завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, створюючи умови для їхньої позитивної поведінкової трансформації.

Режим та процедурна безпека є взаємопов'язаними й взаємозалежними елементами функціонування установ виконання покарань. Режим встановлює законодавчі правила, у межах яких реалізується дотримання правових процедур, а процедурна безпека – гарантує правильність і послідовність їх реалізації. Процедурна безпека має на меті не лише контроль, а й забезпечення існування безпечного середовища, запобігання правопорушенням і захист прав засуджених.

Поняття режиму в сучасному трактуванні має вийти за межі традиційного розуміння покарання як обмежень та кари, і включати в себе позитивні соціалізуючі механізми впливу. Гуманізація режиму в українському кримінально-виконавчому праві має здійснюватися через імплементацію міжнародних стандартів – таких як Європейські пенітенціарні правила та Правила Нельсона Мандели, що сприятиме формуванню ефективної моделі режиму, яка дозволяють мінімізувати ризики та сприяти успішній ресоціалізації засуджених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейські в'язничні правила: Рекомендація № R(2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 19.05.2025).
2. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 19.05.2025).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 19.05.2025).
4. Річна Національна Програма під егідою Комісії Україна–НАТО на 2020 рік: Указ Президента України від 26.05.2020 р. № 203/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861> (дата звернення: 19.05.2025).
5. Романюк О. В., Вишневецький О. С., Музика В. В. Оперативно-розшукова діяльність та безпека в пенітенціарних установах: навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Човгана. Біла Церква, 2019. 272 с.
6. Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Кирієнко А. І. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 69. ISSN 2304-4756.
7. Автухов К. А. Аналіз нормативно-доктринальних визначень поняття «режим в установах виконання покарань». Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. Харків, 2013. Вип. 124. С. 141–150.
8. Кльован Н. В. Поняття і зміст кримінально-виконавчих і кримінологічних функцій режиму в місцях позбавлення волі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 161–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_25 (дата звернення: 19.05.2025).
9. Саленков І. В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2011. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1915> (дата звернення: 19.05.2025).

10. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Режим у системі засобів досягнення мети реалізації кримінально-виконавчої політики України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 5. Т. 2. С. 211–214.

11. Степанюк А. Х. Режим – це не «порядок виконання і відбування покарання», а програма соціальної допомоги при поводженні з ув'язненими. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2 (12). С. 110–125. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1311343.pdf> (дата звернення: 19.05.2025).